

Н. П. Карачина,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту та моделювання в економіці
Вінницького національного технічного університету

ПРОСТІР ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ІЗ ВИЗНАЧЕНИМИ КОНЦЕПЦІЯМИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розкрито теорії сучасного підприємства, виявлено взаємозв'язок між концепцією підприємства та його економічною поведінкою. Доведено, що для побудови реальних поведінкових моделей підприємств необхідно забезпечити гармонійне поєднання «світу теорій» і «світу підприємств», а також ефективну взаємодію між економічною теорією, економічною політикою та господарською практикою підприємств.

Ключові слова: економічна поведінка підприємства, теорія підприємства, концепція підприємства.

Н. П. Карачина
**ПРОСТРАНСТВО ВЗАИМОСВЯЗИ
ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОВЕДЕНИЯ С
УСТАНОВЛЕННЫМИ КОНЦЕПЦИЯМИ
РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ**

Раскрыты существующие теории современного предприятия, выявлена взаимосвязь между концепцией предприятия и его экономическим поведением. Доказано, что для построения реальных поведенческих моделей предприятий необходимо обеспечить гармонизацию «мира теорий» и «мира предприятий», а также эффективное взаимодействие между экономической теорией, экономической политикой и хозяйственной практикой предприятий.

Ключевые слова: экономическое поведение предприятия, теория предприятия, концепция предприятия.

N. P. Karachina
**THE SPACE OF INTERCONNECTION OF
THE ENTERPRISE'S ECONOMIC BEHAVIOR WITH
THE CERTAIN CONCEPTS
OF ITS DEVELOPMENT**

It is investigational existent theories of modern enterprise, it is found out intercommunication between conception of enterprise and his economic by the behavior. It is well-proven that for construction of the real models of behavior of enterprises it is necessary to provide harmonious combination of «world of theories» and «world of enterprises» and effective co-operation between an economic theory economic policy and economic practice of enterprises.

Key words: economic behavior of enterprise, theory of enterprise, concept of enterprise.

Постановка проблеми. Аналіз моделей поведінки підприємств вимагає уточнення ряду положень, що розкривають зміст цього інституту, елементів, які складають відповідну систему взаємодії, факторів і рушійних сил, що обумовлюють дії підприємства, визначення груп економічних агентів, від діяльності яких так чи інакше залежить стан підприємства. Це можливо на основі дослідження теорій підприємства, які вже існують у науковому просторі, формування теорії сучасного підприємства та окреслення особливостей функціонування підприємства крізь призму виявлених концепцій.

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у дослідження теоретичних та методологічних засад формування теорії підприємства зробили такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Г. Клейнер [1], А. Шегда [2], О. Кузьмін [3], М. Грешак [4], С. Вігуржинська [5], С. Мочерний [6], Ю. Супрунук [7], Я. Корнаї [8], Д. Дж. Тис [9], Й. Рюегг-Штурм [8]. Проте наявні напрацювання є недостатньо ґрунтовними для виявлення передумов та пріоритетних факторів побудови поведінкових моделей підприємств.

Мета статті полягає в дослідженні взаємозв'язку між концепціями підприємства, що вже існують, та їх економічною поведінкою, виявленні головних чинників формування поведінкових моделей підприємств.

Основні результати дослідження. Важливо зазначити, що в сучасному трактуванні теорія підприємства розкривається як система поглядів на сутність, поведінку та еволюцію підприємств [1]. Теорія підприємства орієнтована на пояснення різних аспектів діяльності підприємства і

відтворює головні принципи та фактори функціонування підприємств у невизначеному часовому проміжку, який містить як поточний час, так і окремі відрізки минулого та майбутнього.

У теорії і практиці менеджменту виділяють такі основні типи моделей організації підприємства [2; 3]:

1. *Механістична модель*, за якою підприємство розглядається як механізм, який є комбінацією головних виробничих факторів: робочої сили і засобів виробництва.

2. *Соціальна модель*, яка ґрунтується переважно на теорії людських відносин і тому теоретичному положенні, що найважливішим фактором продуктивності на підприємстві є людина, яка самореалізується. Звідси особлива увага приділяється стилю управління та його впливу на показники продуктивності й задоволеності працівників своєю працею, створенню системи підтримки людських відносин в організації, увазі до працівників, їхньої мотивації, комунікації, участі у прийнятті рішень. Як критерій успішності роботи за цією моделлю береться вдосконалення, тобто розвиток людських ресурсів організації, тоді як решта факторів виробництва трактується як такі, що підпорядковані цьому головному фактору.

3. *Ієрархічна модель*, згідно з якою підприємство уявляється як складна ієрархічна система, що тісно взаємодіє із зовнішнім середовищем, насамперед ринковими факторами. Звідси організації розглядаються як складові ринку, що впливає на їхню структуру і систему управління.

4. *Суспільна модель*, де підприємство розглядається як суспільна організація, в діяльності якої зацікавлені різні

групи людей, у т. ч. ті, що перебувають за його межами. З огляду на це мета підприємств трактується з позиції не лише виробництва, збуту, одержання прибутку, а й задоволення різноманітних потреб таких суб'єктів, як споживачі, постачальники, інвестори, суспільство у цілому.

Поряд із наведеними типами моделей організації підприємств чимало українських учених – С. Мочерний, Ю. Супрунюк, С. Вігуржинська, М. Грецак – здійснювало аналіз концепцій фірми [4; 5; 6; 7], серед яких розрізняють неокласичну, інституціональну, еволюційну та підприємницьку.

Згідно із *неокласичною концепцією*, фірма – це сфера повноважних господарських рішень індивіда, а її персоніфікацією є «людина економічна». Фірма розглядається як цілісний об'єкт, основною виробничою функцією якого є процес перетворення ресурсів на продукцію для реалізації на вільному ринку та залучення цих ресурсів у виробництво з метою максимізації прибутку. Варто відзначити, що представлена сутність підприємства за неокласичною теорією відповідає механістичній моделі. Отже, економічна поведінка фірми, за неокласичною концепцією та механістичною моделлю, визначається передусім вибором обсягів та структурою ресурсів, що залучаються у процес виробництва, а відтак і виробленої продукції. Основним завданням, яке вирішує підприємство на ринках ресурсів і продукції, – знайти такі обсяги та співвідношення ресурсів, які б дозволили зробити максимальним його прибуток.

Інституціональна концепція фірми зосереджує увагу не на характері контрактних неформальних відносин між людьми у процесі організації та функціонування фірми, а на вирішенні проблем відтворення. Загалом економічна поведінка фірми, за інституціональною концепцією, визначається особливостями укладання та виконання контрактів із зовнішніми організаціями та працівниками, правилами поведінки, засобами виробництва (лише частково) і спрямована на вирішення проблем внутрішнього та зовнішнього характеру.

В *еволюційній теорії* економічна поведінка фірми формується залежно від взаємовідносин між іншими фірмами (членами спільноти), а також деяких внутрішніх характеристик, серед яких насамперед виділяють правила прийняття рішень з урахуванням дії тих або інших внутрішніх і зовнішніх факторів. Поведінка підприємства – це його безпосередня та еволюційна реакція на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища. Зокрема поведінка підприємства обумовлена еволюційними реакціями на вплив ділового, адміністративного і технологічного середовища. Отже, фірма не має єдиного критерію оптимальності прийняття рішень, який може змінюватись у процесі історичного досвіду її діяльності, тому існує лише динамічний критерій, що змінюється час від часу. За еволюційною концепцією, фірма розглядається як двоїтий об'єкт: з одного боку – як член ділового співтовариства, що зазнає впливу всіх наслідків еволюції цього суспільства; а з другого – як об'єкт, що має власні традиції у визначенні напрямів діяльності, обсягів і пропорцій залучених для цього факторів виробництва.

За *підприємницькою концепцією*, підприємство – сфера притягування підприємницької ініціативи та наявних у його розпорядженні ресурсів. Економічна поведінка фірми в підприємницькій концепції визначається взаємодією підприємств усіх рівнів, а також взаємовідносинами між підприємцями, працівниками і власниками.

Доцільно відзначити, що ряд учених поділяє позицію щодо відокремлення неокласичної концепції підприємства. Наприклад, Г. Клейнер, який дотримується неокласичного підходу, вважає, що підприємство – це пасивний об'єкт, який реагує на коливання кон'юнктури ринку, насамперед на інформацію, що закладена у змінах цін; при цьому ринок є неперсоніфікованою сукупністю агентів. Така позиція перегукується із вищезгаданою неокласичною концепцією підприємства. Поряд із цим Г. Клейнер розглядає ще дві концепції підприємства: агентську і стейкхолдерську [8].

Теорія агентських відносин виходить із того, що підприємство є сукупністю ланцюгів агентських відносин та відповідних контрактів. А теорія стейкхолдерських відносин передбачає аналіз підприємства з позицій впливу і наслідків дії всіх груп соціальних агентів, які тією чи іншою мірою, навіть опосередковано, пов'язані з діяльністю підприємства. Вочевидь сутність підприємства, за теорією стейкхолдерських відносин, аналогічна концепції підприємства за суспільною моделлю організації, адже також відтворює інтереси та пріоритети різних зацікавлених груп людей. Г. Клейнер дотримується думки про обмеженість кожного із вищезазначених підходів:

по-перше, неокласична концепція спирається передусім на тиск товарного ринку як основного фактора прийняття рішень, однак різні суб'єкти підприємства по-різному відчують цей тиск і для багатьох груп агентів інтереси ринку не є основними;

по-друге, теорія агентських відносин також адекватно не відображає ринкову інформацію в силу суб'єктивних факторів, серед яких: а) невміння окремих агентів правильно її розпізнавати й відповідно ефективно діяти, б) брак безпосередніх контактів учасників/працівників підприємства із ринковим середовищем;

по-третє, стейкхолдерська концепція є полем потенційних конфліктів, оскільки різні групи агентів зазнають неоднакового впливу зовнішнього економічного середовища, і насамперед ринку, а відтак їх погляди істотно різняться.

Окрім окреслених теорій підприємства, можна виокремити й фрагментарні, частинні концепції, які розкривають функціонування лише окремих частин або підсистем підприємства. Відповідно, «контрактна теорія фірми» концентрує увагу на початкових умовах зарахування робітників до складу персоналу і виконання ними своїх функцій; «теорія Х-ефективності фірми» Х. Лейбенштейна – на факторах продуктивності праці, теорія «принципал-агент» – на взаємовідносинах власника і найманого менеджера.

Водночас, очевидно, що концепція підприємства не обов'язково повинна пояснювати всі аспекти його діяльності, проте вона має відтворювати функціонування підприємства як цілого, а не якогось його елемента, адже теорія підприємства – це макротеорія мікроекономічного об'єкта.

Як бачимо, більшість представлених теорій підприємства має принципово статичний або, у крайньому випадку, «кінематичний» характер, тобто відбиває кінетичні особливості зміни параметрів підприємства, не розкриваючи причин цих змін. Винятком, можливо, стане «теорія динамічних здібностей», яка спрямована на подолання статичності рутин і визначення факторів їх еволюції. В основі зазначеної теорії закладено такий ключовий момент: основою для реалізації комплексу внутрішньо обумовлених можливостей є динамічні здібності, тобто спроможність фірми налаштувати свої внутрішні процеси, здійснювати управління активами і компетенціями в умовах високої мінливості зовнішнього середовища. Однак, як відмічає один із авторів цієї теорії Д. Дж. Тупен, «концепція динамічних здібностей в значному ступені зводиться на початковій стадії розробки, і ще необхідно створити на її основі теорію, яка піддається емпіричній перевірці» [9].

Фрагментарність, несистемність і статичність моделей сучасних теорій підприємства істотно обмежують можливості використання їх як бази для реальних управлінських рішень. Адже у сфері управлінської діяльності цілісність і самоідентичність підприємства нерозривно поєднуються з його мінливістю та еволюцією. Вочевидь, жодна із розкритих теорій (окрім, напевно, неокласичної) не претендує на повноту опису функціонування підприємства і, в принципі, не повинна була б називатися теорією підприємства. Слід визнати, що неокласична, контрактна, еволюційна та інші теорії підприємства є достатньо односторонніми, несистемними і не дозволяють адекватно описувати діяльність підприємств.

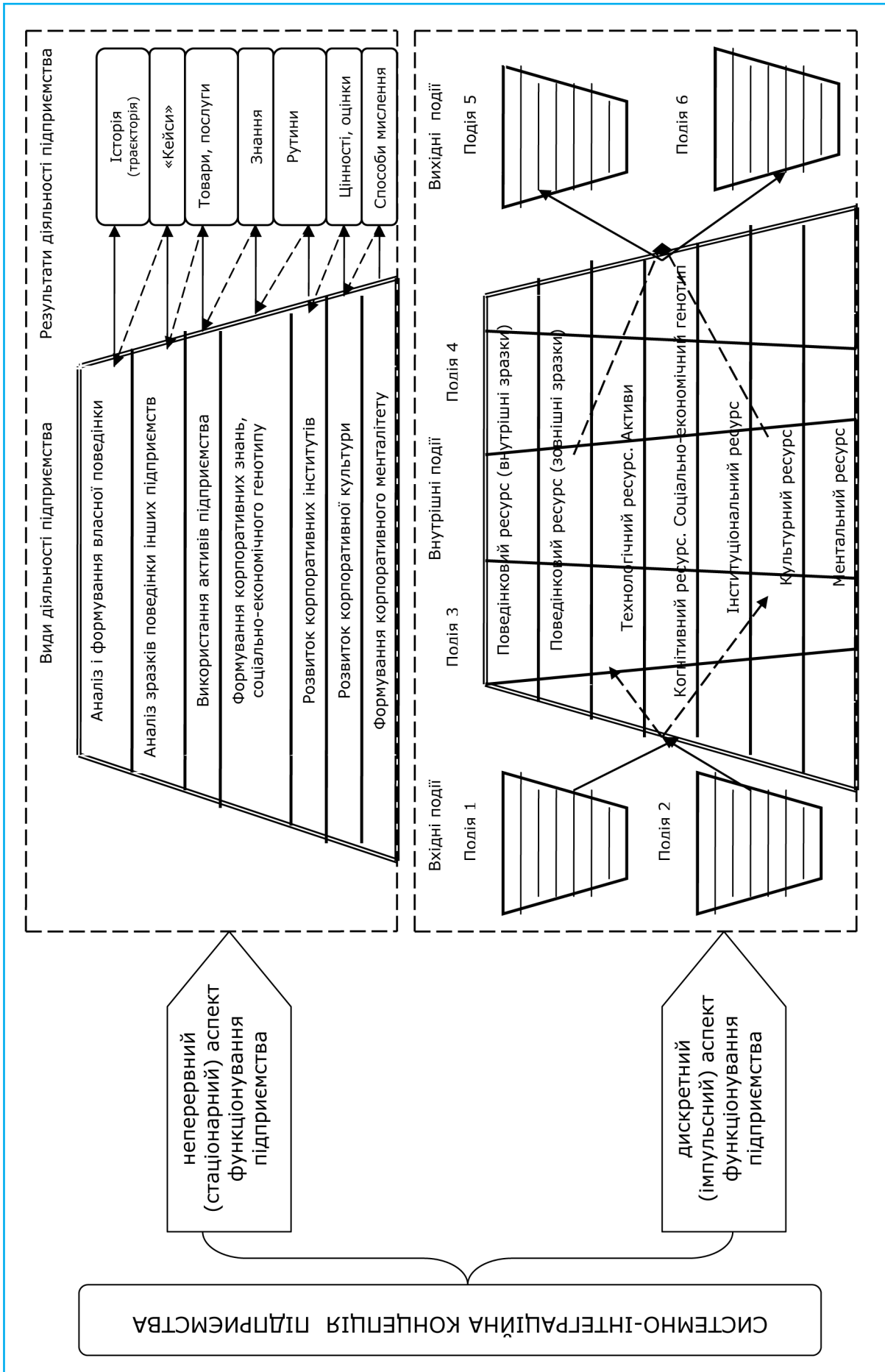

Рис. 1. Функціонування підприємства за системно-інтеграційною теорією

Джерело: Авторська інтерпретація [1; 8]

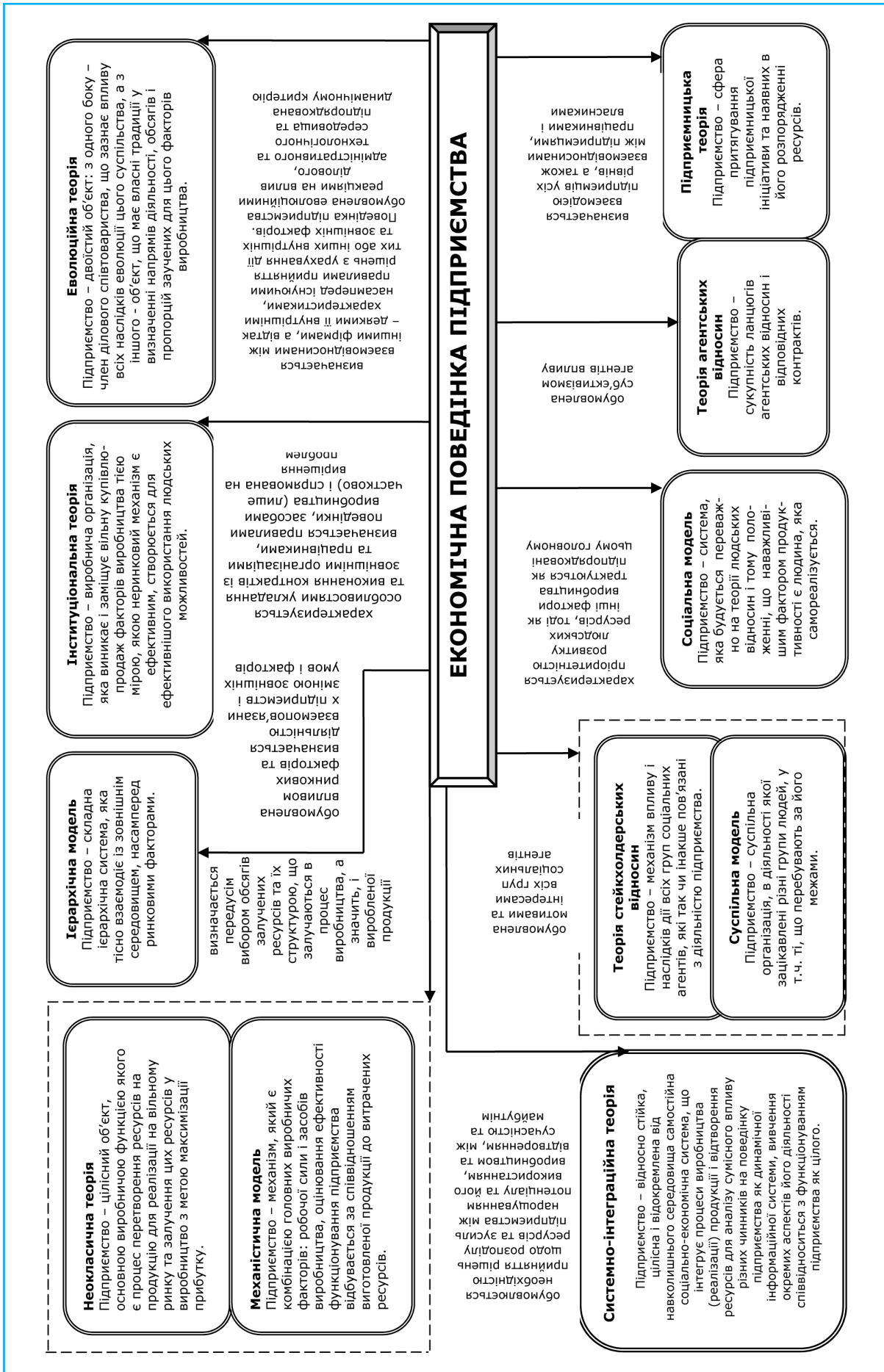

Рис. 2. Простір взаємозв'язку економічної поведінки підприємства із сучасними концепціями підприємств
Джерело: Схему складено особисто автором

У цих умовах з метою побудови єдиної комплексної теорії підприємства Г. Клейнер представив системно-інтеграційну теорію підприємства, яка об'єднує різні теорії підприємства, зокрема й ті, що враховують ментальні, культурні, інституціональні, когнітивні, технологічні та інші фактори. Запропонована ним теорія розвиває, з одного боку, сформульовану Я. Корнаї системну парадигму в економічних дослідженнях (відповідно до якої соціально-економічний світ необхідно розглядати як сукупність підсистем, які взаємодіють, перетинаються та поширюють свій вплив на приналежних до них економічних агентів), з другого – «подійний» підхід до діяльності підприємства, висунутий Й. Рюегг-Штюрмом. Відтак у системно-інтеграційній концепції одночасно відтворюються процесний, організаційно-інституційний та «подійний» аспекти функціонування і структури підприємства. Отже, відповідно до цієї теорії, підприємство функціонує у двох аспектах: неперервному (стаціонарному, рутинному) і дискретному (імпульсному, «подійному»), що представлено на *рис. 1*.

З урахуванням викладеного, відповідно до наведеної концепції, підприємство розглядається як відносно стійка, цілісна та відгороджена від навколишнього середовища самостійна соціально-економічна система, що інтегрує процеси виробництва (реалізації) продукції і відтворення ресурсів для аналізу сумісного впливу різних чинників на поведінку підприємства як динамічної інформаційної системи, вивчення окремих аспектів якої співвідноситься із функціонуванням підприємства як цілого. В інтеграційній концепції економічна поведінка підприємства обумовлюється необхідністю прийняття рішень щодо розподілу ресурсів та зусиль підприємства між нарощуванням потенціалу і його використанням, між виробництвом та відтворенням, між реальним функціонуванням і майбутнім розвитком.

Серед представлених теорій підприємства для визначення їх взаємозв'язку із економічною поведінкою вважаємо доцільним виокремити наступні концепції: неокласичну теорію, інституціональну теорію, еволюційну теорію, підприємницьку теорію, системно-інтеграційну теорію, механістичну модель, ієрархічну модель, суспільну модель, соціальну модель, теорію агентських відносин та теорію стейкхолдерських відносин. Це обумовлено відтворенням у цих концепціях функціонування підприємства як цілого, а не як окремого елемента чи підсистеми. Аналіз окреслених теорій підприємства дозволяє виявити залежність між сутністю підприємства в розрізі окремої теорії та економічною поведінкою підприємства.

Представлений простір взаємозв'язку чітко відтворює економічну поведінку підприємства відповідно до пріоритетів і механізму функціонування підприємства в межах окремої теорії (*рис. 2*). Вочевидь кожна концепція фірми та визначена в її межах економічна поведінка має право на існування, виходячи із поглядів науковців щодо сутності сучасного підприємства, а також пріоритетних факторів, що визначають його ефективність.

Проте в рамках дискусії про адекватність визначених підходів до опису моделі поведінки підприємства слід підкреслити об'єктивну обмеженість кожного з них. Адже в будь-якому разі акцентуація лише на якійсь окремій

складовій моделі поведінки підприємства супроводжується ігноруванням інших. Зрозуміло, що автори таких підходів виходять із неможливості повного охоплення всіх факторів, намагаючись виділити найсуттєвіші. Г. Клейнер наголошує на тому, що будь-яке підприємство здійснює поліфункціональну і різносуб'єктну діяльність, забезпечуючи існування складної матриці взаємозв'язків із широким колом агентів; врахування такої поліфункціональності є необхідним у процесі аналізу поведінки підприємства [8]. З таким висновком погоджуємося і ми. Отже, мікроекономічний аналіз повинен ґрунтуватися на інтегрованих підходах.

Водночас для побудови реальних поведінкових моделей підприємств вважаємо необхідним забезпечення гармонійного поєднання «світу теорій» і «світу підприємств» та ефективну взаємодію між економічною теорією, економічною політикою та господарською практикою підприємств. Адже переконані, що реалії внутрішнього та зовнішнього середовища підприємств вносять достатньо суттєві корективи у їх діяльність.

Висновки. Проведене нами теоретико-методологічне дослідження доводить, що для побудови ефективної моделі економічної поведінки підприємств необхідно гармонізувати сформовану теорію сучасного підприємства із господарською практикою діяльності, виявити пріоритетні фактори впливу, визначити умови та стан їх функціонування.

Література

1. Клейнер Г. Б. От теории предприятия к теории стратегического управления / Г. Б. Клейнер // Российский журнал менеджмента. – 2003. – № 1. – С. 31–56.
2. Шегда А. В. Менеджмент / А. В. Шегда. – К. : Знання, КОО, 2002. – 583 с.
3. Кузьмін О. Є. Основи менеджменту / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник. – К. : Академ-видав, 2003. – 416 с.
4. Грещак М. Г. Внутрішній економічний механізм підприємства : навч. посіб. / М. Г. Грещак, О. М. Гребешкова, О. С. Коцюба ; за ред. М. Г. Грещака. – К. : КНЕУ, 2001. – 228 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.if.ua/book/114/7655.html>
5. Вігуржинська С. Ю. Економіка підприємства / С. Ю. Вігуржинська. – Одеса : ОДАХ, 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://inpos.com.ua/70>
6. Економічна енциклопедія. – У 3-х томах. – Т. 2 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Академія, 2001. – 848 с.
7. Супрунюк Ю. І. Інтеграційна концепція підприємства для моделювання його поведінки : Підсумки V Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми впровадження інформаційних систем і технологій» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nc.ufe.ukrsat.com/Kyrsi%202004/tezi/images_tezi/091_.htm
8. Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем / Г. Б. Клейнер ; ЦЭМИ РАН. – М. : Наука, 2004. – 240 с.
9. Тис Д. Дж. Выступление на церемонии вручения диплома и мантии почетного доктора СПбГУ 1 июля 2002 г. // Вестник С.-Петербургского ун-та. Сер. Менеджмент. – 2002. – № 4. – С. 8–19.

Стаття надійшла до редакції 15 листопада 2010 року

ІНТЕРНЕТ-ХОЛДІНГ
ІНСТИТУТУ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

54 веб-ресурси

www.SOSKIN.info